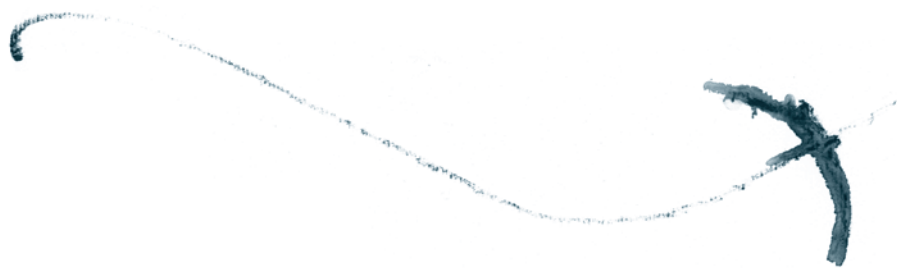

Václav Cílek
dýchat s ptáky

Václav Cílek
dýchat s ptáky

OBYČEJNÉ TEXTY

O SVĚTLE PAMĚTI, PRAVDĚ OBLAKŮ A ÚTĚŠE MÍST

Nakladatelství Dokořán

Stejně jako slepec zvedající záclonu ví, že je ráno,
znám tuto proměnu:
na jedné straně ticha se nikdo nesměje;
ale když dýchám s ptáky,
Duch zmaru se stává Duchem požehnání
a mrtví začínají ze své temnoty zpívat do mého snu.

Theodore Roethke, Vzdálené pole, 1964, Z cesty dovnitř

© Václav Cílek, 2008

Illustrations © Olga Karlíková – dědicové, 2008

VÁCLAV CÍLEK

dýchat s ptáky

OBYČEJNÉ TEXTY O SVĚTLE PAMĚTI,
PRAVDĚ OBLAKŮ A ÚTĚŠE MÍST

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání. První elektronické.

Fotografie Václav Cílek.

Ilustrace Olga Karlíková.

Obrázek na straně 247 Marian Palla.

Obálka, sazba a grafická úprava Martin Radimecký.

Odpovědný redaktor Marek Pečenka.

Redakce Tereza Ješátková.

Konverze do elektronické podoby Marek Pečenka.

Vydalo roku 2022 nakladatelství Dokořán, s. r. o., Holečkova 9, Praha 5,
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz jako svou 1147. publikaci (379. elektronická).

ISBN 978-80-7675-055-5

PŘEDMLUVA / 9

I. MÍSTA Z DRUHÉ STRANY

MÁ KRAJINA PAMĚŤ? / 13

CESTA DO UNIČOVA NEBOLI O MEZEŘE MEZI PTÁKY / 20

ZPLANĚLÁ ZEMĚ / 28

ČESKÉ NIZOZEMÍ: KRAJINA HRANIC A PŘEDĚLŮ / 33

PRONÁSLEDOVÁNÍ ŤUHÝKŮ NA VYSOKÉ U PŘÍBRAMI / 63

VYKÁCEJ ALEJ A BUDOU SE TI ZDÁT JINÉ SNY / 67

ČERPAT SÍLU A PÍT ČERVÁNKY V KRAJINĚ DOMOVA / 72

KRAJ, KDE JSOU LIDÉ, STROMY A KAMENY STEJNĚ DŮLEŽITÉ / 75

HORAŽDOVICE – PŘÍJEMNÉ MĚSTO / 76

BUDEČ, ANTONÍN ZÁPOTOCKÝ A VNITŘNÍ SUDETY / 77

BOŘETICE: TEKUTÝ ČAS NA STARÝCH HORÁCH / 83

NE KAŽDÝ BLUDNÝ KÁMEN JE SKUTEČNĚ BLUDNÝ / 87

REKULTIVACE NA MOSTECKU / 90

SANTINI A ČAS BUBNŮ / 94

OLOMOUC – NEVIDITELNÉ MĚSTO / 99

PÁR MÍST / 115

II. PRÁVO NA KLIMATICKOU SVOBODU

PRÁVO NA KLIMATICKOU SVOBODU / 125

PLUH A MOR / 127

NOVÝ PROBLÉM: GLOBÁLNÍ CYKLUS DUSÍKU / 133

DĚSIVÉ SUCHO: ZACHRÁNÍ NÁS PŘEHRADY, NEBO PĚČE O PŮDU? / 139

MALÁ VELKÁ VODA / 147

EKOLOGIE PRO BEDUÍNY / 149

EKOLOGICKÝ JAKO GENOCIDA / 153

KDYŽ STROMY POCHODUJÍ / 158

ZÁHADA PALEOCENNÍHO UHLÍKU / 164

MATKA KRAV A OTEC BAHNA / 166

NEUROTICA / 170

PŮDA JE NĚCO JAKO ZOOLOGICKÁ ZAHRADA / **173**
MALÁ DOBA LEDOVÁ A SOUČASNÉ TEPLÉ OBDOBÍ / **177**
STARÁ A NOVÁ PŘÍRODA / **182**

III. SVĚT JE RYCHLEJŠÍ NEŽ MY

EVROPA ZA DVACET LET – ŽIVOT UŽ NIKDY NEBUDE TAK SNADNÝ / **191**
DEPRESE JAKO PANDEMIE / **195**
EKONOMIKA BEZ TRHU / **199**
FETIŠE A FAKTA / **201**
CO FORMUJÍ INFORMACE? / **203**
CO POTŘEBUJÍ VĚDA A FAZOLE NEJVÍC? / **205**
PIRÁTSKÁ KOPIE BOEINGU 747 / **207**
VÁŽENÝ PŘÍTELI / **209**
CO PRAŽÁCI NEVĚDÍ O SVĚTĚ / **211**
VOLBY NA DOLNÍM TOKU PARANÁ / **213**
PROČ UŽ SI SKORO NEVYPRÁVÍME VTIPY? / **215**
PŘIVÁZAT SE KE KATEDRÁLE / **217**
ROZDÍL MEZI SÁGOU A DYNASTIÍ / **219**
SVĚT NA VÝCHOD OD OÁZY / **222**
KÁHIRA, PÁTEK, PRAVÉ POLEDNE / **225**
REVOLUCE POVRCHU: ÚSPĚŠNÝ JAKO ASFALT / **227**
VÝCHOZÍ SITUACE / **233**
MÍSTO DOPADU / **238**

KRESLIT ZPĚV PTÁKŮ: K ILUSTRACÍM OLGY KARLÍKOVÉ / **243**

■ Po Novém roce se stavuji v nakladatelství, kam nesu svoje novoroční přání. Činím tak osobně, protože jednak chci pozdravit redakci, jednak mi na té lahvi fernetu nedržely poštovní známky. V redakci se mne ptají, zda letos dodám nějaký rukopis, a já odpovím, že chci žít, a ne psát a vydávat knížky. Knih je tolik a jsou drahé skoro jako za první republiky! Proč bych měl zmnožovat obecný zmatek všech písmenek světa?

Pak si ale uvědomím, že od vydání *Knihy míst* uplynuly tři roky a že se mi mezitím nahromadilo několik textů, které jsem schopen číst znovu. Některé z nich tiskem nevyšly, ostatní byly většinou redakčně upravovány a kráceny, nyní by se tedy mohly objevit v původním znění. Napadá mne, že pokud bychom dokázali vydat takovou knihu, kterou by si lidi strčili do baťohu a vzali s sebou na cestu, a která by po návratu domů byla poznamenána strukturou užívání a stala by se skvrnitým autorským objektem, zprohýbaným a vonícím po krajině a rozlitém pivu, tak by to za to možná stálo...

V této knize navazuji na svá předešlá díla. Zabývám se místy, životním prostředím a klimatem. Dokonce se opatrně věnuji i popisu světa při velkém skoku dopředu, při němž jsme se víc soustředili na výkon než na to, kam skáčeme. Nyní se po letech na hřbitově smějeme vlastní nešikovnosti.

Ilustrace pocházejí z pozůstalosti malířky Olgy Karlíkové, která třicet let pozorovala ptáky a soustředěně zaznamenávala jejich zpěv, pohyb hejn a skrze ně přišla k jemnému světlu, které nás obklopuje. Zatímco píšu, venku padá našedlý sníh, stejně jako padal miliony let. Vše je na svém místě.

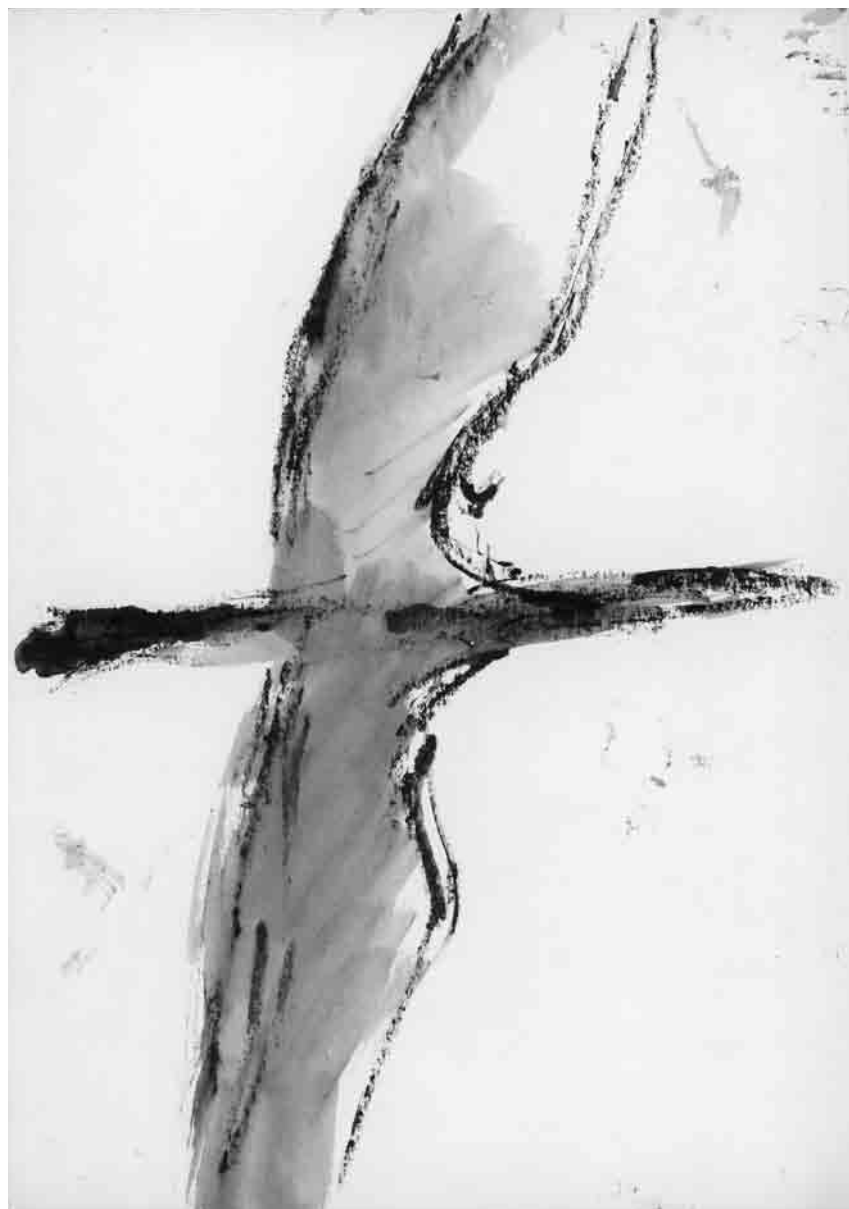
Václav Cílek,
Praha a Káhira Vítězná na Nový rok 2008

I.

Místa z druhé strany

Má krajina paměť?

BOŽE, OCHRAŇUJ MALÉ SVĚTY

Ruskin občas vnímal hory jako smích Všemohoucího nad komickým přesvědčením mužů o vlastní síle.

S. Schama, *Krajina a paměť*

■ POUSTEVNÍCI NA ČÁSTEČNÝ ÚVAZEK

Přírodovědci a archeologové, kteří se na počátku 90. let zabývali pojmem krajina, naráželi na nepochopení. Slovo totiž znělo nevědecky a působilo jako z 19. století. Botanik Jiří Sádlo sklídl zcela neúměrnou kritiku za koncept „čtení krajiny“, v jehož rámci se ke krajině obracel jako k určitému druhu textu, který je možné různými způsoby interpretovat – jinak čte krajinu vachta trojlistá a jinak netopýr. Krátce po roce 2000 použil výraz „čtení krajiny“ v jednom svém projevu Václav Havel a tehdy si skupina původních „krajinařů“ řekla, že se již na vlně této slovní konjunktury vézt nemusí a začala se stahovat. Slovo krajina se v té době už dostalo nejenom do skript, učebnic a zákonných vyhlášek, ale stalo se rovněž slovem politickým.

Když jsme se zamýšleli, co nám (a ostatním menším národům) zbude z naší země v kotli Evropské unie, dospěli jsme k názoru, že jazyk, krajina a – jak říkal Václav Bělohradský – možná bramborák. Krajina jako výraz regionalismu byla ve skrytu postavena proti globalizaci a hrstka zasvěcenců začala vnímat jako největšího regionalistického politického aktivistu a radikála Přemka Podlahu s jeho důrazem na to, že co si člověk udělá a vypěstuje doma sám, nemusí nakupovat v hypermarketu.

Podobný posun potkal slovo paměť, které bylo radikálně zúženo na vládu T. G. Masaryka, odsun Němců a socialismus. Obě slova – jak paměť, tak krajina – získala emoční i politický náboj, který je protikladný prožitku krajiny a jejího času. Okouzlení poutníci se v obavách, aby se skutečné krajinné pouto nejistého posvátna a velkých přírodních hodnot nerozplynulo v proklamacích hejtmanů, matoucích developerů a povrchních žurnalistů, stáhli do

lesů, starých lomů a opuštěných vojenských prostorů, kde se věnují tomu, čemu rozumí a co mají rádi – krajině.

■ DVA NESOUMĚRITELNÍ KLASICI – LADISLAV STEHLÍK A SIMON SCHAMA

Tento článek by za jiné situace mohl být recenzí obsáhlé knihy historika Simona Schamy *Krajina a paměť* (anglické vydání 1995), která po téměř desetiletém úsilí konečně vyšla v českém překladu (Argo a Dokořán, 2007). Pro tuto chvíli stačí říct, že jejich 700 stran kulturní historie není možné jednoduše převyprávět, ale že dílo už mezinárodně získalo statut „klasického titulu“, který člověk musí znát. V „malém“ českém prostředí, kde slovo krajina většinou znamená nějakou konkrétní krajinu, třeba Blanský les, má Schamova kniha význam rozšiřující a srovnávající – je podnětné přemýšlet o rozdílu mezi Sázavou a Beroučkou a mít přitom na mysli středověkou dichotomii mírného Jordánu a náladového Nilu. Jiná věc je, že pokud by se kniha jmenovala jinak, například „Živly a lidé“, tak bychom si vůbec nemuseli všimnout, že autor píše o krajině.

Pokud se Schamově knize v našem prostředí něco podobá, je to vynikající a rovněž již klasická jihočeská trilogie průměrného, konformního básníka a grafika L. Stehlíka *Země zamýšlená*. Na rozdíl od globálního Schamy se Stehlík drží doma v kraji, který zná a miluje, a je i přes veškerou regionalitu hlubší a opravdovější. Krajina je však příliš široký termín a vejde se pod něj skoro vše. V zásadě však můžeme říct, že krajina jako hybrid mezi člověkem a přírodou má svoji přírodní i kulturní paměť, takže k ní přistupujeme buď z pohledu divočiny, nebo kolonizátora. Schamův pohled je pohled židovského učenice, pro kterého krajina představuje způsob, jakým uvažovat o kultuře a historii. Jak si přitom nevzpomenout na Karla Poláčka, kterého vytáhli ze zakouřené kavárny na výlet do Posázaví a pak jej na louce představovali: „Seznamte se prosím – tohle je Příroda a tohle je pan Poláček!“

■ JAK TO ZAČALO?

Po roce 1945 u nás vyšlo několik desítek knih, jež v nadpisu nesly slovo „krajina“, které bylo využito buď jako metafora (krajina hudby,

Stodola v Maříži. Intenzivní pocit krajiny, v níž jsme prožili mnoho generací.

krajina domova), nebo jako rámeček nějakých, obvykle regionálních úvah. Vědou o krajině se nejvíce zabývali specialisté na holocén, tedy na minulých dvanáct tisíc let, které nastaly po konci poslední ledové doby. Jednalo se o pár lidí – geobotaniků, archeologů a geologů, kteří si byli dobře vědomi toho, že v tomto nejmladším geologickém období se společně vyvíjí přírodní i lidské prostředí. Jednotící postavou, která o celé desítky let předběhla dobu, je Vojen Ložek, autor asi tisíce vědeckých prací. Jeho důkladný a dobře podložený pohled na vývoj klimatu a prostředí podává napůl kniha, napůl učebnice *Žrcadlo minulosti. Česká a slovenská krajina v kvartéru* (Dokořán, 2007). Chceme-li se ke krajině přiblížit směrem od kultury, čteme Schamovu knihu, chceme-li totéž udělat směrem od přírody, studujeme Ložkovo dílo.

Další významný impuls přišel koncem 80. let z Anglie, kde se rozvíjela škola krajinné archeologie, tedy toho typu studia minulosti, které zajímá vazba určité civilizace na přírodní prostředí a způsoby obhospodařování krajiny. Jedná se o aktuální téma, protože

nejméně polovina civilizací zanikla nikoliv nájezdy zbojníků, ale protože nezvládla správně hospodařit s vodou a půdou. Sborník, kterým začalo nové uvažování o krajině, se jmenoval *Archeologie a krajinná ekologie* (Most 1994). Jaromír Beneš a Vladimír Brůna v něm uveřejnili článek „Má krajina paměť?“. Autoři rozebírají rovinu krajinné paměti, hovoří o výrazné vazbě fenoménu smrti na krajinu, zákonu sebedestrukce či dokonce o kybernetice krajinného genia loci. Z dnešního pohledu se toto mostecké sympozium, které proběhlo v ještě revolučně kreativním roce 1991, jeví jako základní milník, který několik let před Schamou a na hlubší úrovni, byť fragmentárně, velice skromně a přehlédnutelně popisuje vztah krajiny a paměti.

Mostecko bylo dobrým krystalizačním centrem úvah o paměti krajiny. Skrývky uhelných velkolomů odkrývaly na ploše mnoha čtverečních kilometrů jednu stránku paměti za druhou. Na velkých plochách tak bylo možné dokumentovat prakticky všechny pravěké nálezy všech dob. Pak přijelo velkorypadlo a anulovalo celou geologickou, přírodní i lidskou historii do bodu nula, a příroda a rekultivační firmy položily další základní kámen. Člověk se zde ani nemusel příliš namáhat nějakými abstraktními koncepcemi, protože problémem krajinné paměti a její ztráty byl zahlcen na každém kroku. Jak akademicky odtažitý a spekulativní se najednou Schama zdá, pohlížíme-li na něj ze syrové jámy velkolomu!

■ MAPY JAKO ZÁKLAD PAMĚTI

V. Brůna se stal členem týmu, který zpřístupnil historickou tvář krajiny, tak jak ji zaznamenávají soubory historických map na internetových stránkách <http://oldmaps.geolab.cz>.

Od dob Marie Terezie docházelo, nejprve z důvodů vojenských, později pro stanovení bonity půd jako základu výpočtu zemědělské daně, k systematickému mapování celé monarchie, a to zejména ve třech vlnách tzv. vojenského mapování. Jeho nejstarší vrstva ještě zachycuje české země v pozdně barokní době se všemi významnými cestami, osadami, potoky a rybníky.

Mapy jsou digitalizovány v rozlišení originálu, takže s internetovým zdrojem se dá pracovat jako se souborem skutečných papírových map, pro které by si jinak badatel musel zajet do Vídně.

Večerní mlhy v Zahrádkách u České Lípy. Mlha má vždycky tu vlastnost, že zastírá tvar krajiny, a tím umožňuje vidět víc ze světa za krajinou.

Z hlediska nejenom krajinné paměti, ale také vodítka, jak dál rozvíjet osídlení naší země nebo obnovovat staré cesty, představuje bezplatné zpřístupnění historických map pravděpodobně vůbec nejdůležitější vklad.

Další z již jmenovaných autorů – J. Sádlo vydal s kolektivem spolupracovníků „svoji“ knihu *Krajina a revoluce* (Malá skála, doplněné vydání 2008). Hlavním motivem knihy je rozbor několika důležitých předělů ve vývoji krajiny – například neolitického zemědělství, barokní centralizace nebo návratu současné nové divočiny. Záměrně píše o kolektivní práci jako o Sádlově knize, protože autor převyprávěl a přeskupil vklady ostatních autorů do nového, mírně vzdorného textu, který sice obsahuje velké množství nových a jinde neuveřejněných poznatků, ale záměrně volí žánr „mimikry“, ve kterém rodokapsový styl maskuje vědeckou náplň do té míry, že se

nedá říct, co je víc – nové údaje, nebo nové přístupy? Autor volil novátorský přístup i k obrazovému doprovodu knihy a s tvrzením, že „obrázky jsou pro blbý“, volil zejména fotografie vycpané kuny. Na hospodské vernisáži knihu logicky podepisoval kromě autorů rovněž výtvarník František Skála, protože své jméno našel v označení nakladatelství.

Zatím posledním Sádlovým počinem je tenká knížka deníkových záznamů *Prázdná země. Listopadová část roku* (Dauphin, 2007), která se nejvíc ze všeho podobá krátkým prózám Jakuba Demla psaným ve chvílích, kdy zrovna neměl vztek na své bližní. Umím si představit, že svazek může aspirovat na nějakou poetickou cenu nebo knihu roku i to, že se stane majetkem malé skupiny přírodních poutníků a jinak zůstane zcela neznámý. Po pravdě řečeno záleží na tom méně než třeba na dřípátce nebo okrotici.

Archeologie životního prostředí se stala jednak nástrojem, jak porozumět našim předkům a stopě, již v krajině zanechali, ale také východiskem pro úvahy o globálních klimatických a environmentálních změnách. Veškeré úvahy o krajině a paměti nás nakonec vracejí k naší době a naší civilizaci. Jak by to dopadlo, kdy nebyla objevena ropa a otevřena uhelná ložiska? Chodili bychom jako např. obyvatelé Třebíče v roce 1890 až pět kilometrů daleko do lesa vyhrabávat lesní jehličí, abychom se večer alespoň trochu ohřáli? Unesou větší sídla, která již dnes občas trápí nedostatek vody, dvě tři suchá léta, jaká vždy v minulosti přicházela? Jde o víc než o literaturu nebo vědu. Jedná se o schopnost žít v relativním klidu, i pokud se přírodní podmínky začnou měnit. V tomto ohledu jsou historie a archeologie i celý koncept krajinné paměti rovněž vědami o budoucnosti.

■ NÁVRAT KOŘENŮ

Slova krajina a paměť jsou svým způsobem magická, protože otevírají celou řadu úvah o tom, kdo jsme, kde je náš domov a jak by tento domov mohl vypadat. Úzce souvisí s naším životem a prožíváním místa. Staví obrannou hradbu nejistému světu široké globalizace a upevňují nás nejenom ve zdánlivém bezpečí tradice, ale také v malém českém či moravském světě (*Bože, ochraňuj malé světy!*). Pro jejich obecnou přitažlivost se těchto slov zmocňují politici a média a násobí je a rozměňují.

Schamova kniha patří mezi díla, které je zapotřebí vlastnit a vrátet se k nim. Nemá cenu ji však nějak nadbytečně adorat jako světlo západní vzdělanosti, protože ve světové i naší knižní produkci existuje několik menších a chudších, ale nejspíš hlubších titulů. Některé z nich jsem již v této stati uvedl a řadu dalších zamlčel. Za jeden z nejlepších klíčů k porozumění krajiny považuji v našem prostředí téměř nečtené a neznámé závěrečné kapitoly z *Moderních malířů* Johna Ruskina (1873), ve kterých se autor zabývá pravdou oblaků, země, vody a vegetace.

Jiná věc, která nejenom mne už roky trápí, je nedostupnost některých základních knih o české a moravské krajině. Prvním a základním pramenem všech úvah o krajině, lidech, pověstech, vegetaci, světcích a minerálech je nikdy jako celek nepřeložené či nově nevydané barokní dílo Bohuslava Balbína, a to zejména jeho mnohadílné *Rozmanitosti*. Roky se setkávám s poutníky krajinou a vím, k čemu se vracím. Ze zahraničních titulů to jsou němečtí romantici jako Novalis, Joseph von Eichendorff či Thoreauv *Walden*. Z českých knih se jedná o K. H. Máchu a neúplný výběr z Balbínova díla. Balbín je určující postavou, protože v sobě shrnuje lidský i přírodní rozměr krajiny, která je navíc prosvětlena působením významných umělců a světců. Ano, vydat Schamu je nutný a skvělý počín, abychom věděli, co se ve světě v tomto oboru děje, ale přeložit a vydat Balbína je ještě důležitější proto, abychom věděli, co se už celá staletí děje u nás.

POZNÁMKA: Článek byl psán pro přílohu „Orientace“ Lidových novin původně jako recenze Schamovy knihy *Krajina a pamět*. Místo toho jsem se však pokusil ukázat, že paralelně byl koncept „krajinné paměti“, zejména v návaznosti na pojem prof. Jana Jeníka „homeostáze krajiny“, rozvíjen i u nás a asi i v dalších státech, jako je Moldávie či Zimbabwe. Sádlova kniha Prázdná země byla skutečně v anketě Lidovek nominována na knihu roku 2007, což je dobře ne kvůli uznání, ale protože úspěch titulu dává nám autorům svobodu riskovat svoji pověst dalšími nevykalkulovanými knihami. Láďa Bruna po dvou velkých whisky vypitých na předměstí Káhiry Vítězné slíbil, že ten slavný, neznámý mostecký sborník o krajině vydá alespoň jako internetový reprint. S paní Stehlíkovou, dcerou L. Stehlíka, jsem vedl korespondenci o tom, že její otec byl zejména v první polovině svého života člověk spíš pronásledovaný než konformní k režimu, a o tom, že být regionální je čest, ne hanba.

Cesta do Uničova neboli o mezeře mezi ptáky

VESMÍR NELZE TLAČIT NA PILU

■ Na mapě České republiky jsem po určitém váhání způsobe-
ném Litovlí vyhledal město Uničov. Už asi půl roku jsem sliboval,
že tam zajedu a v místní knihovně pobudu s lidmi. Čím menší
a vzdálenější místo, tím jsou lidi raději, že sem někdo přijede.
V přesycené Praze už vůbec nemá cenu přednášet, ale ve městě,
jak jeden místní nespravedlivě řekl, kde za rok proběhnou jen
dvě významné kulturní akce – Cimrmani a Travesti Show, vám lidi
upečou štrůdl nebo přinesou sklenici domácího medu. Přednáška
v malém, pokud možno zapadlém městě, zejména pod Nízkým Je-
seníkem znamená, že se sem sjedou lidé třeba až z Rýmařova – tak
trochu kvůli vám, ale hlavně, protože se potřebují sejít se známými
a oživit kulturně-sociální kontakty sahající nad rámec Travesti
Show. Navíc místní vědma Magris tvrdila, že si byla jista, že při-
jedu, protože o to požádala Vesmír. Ale jak říkala: „Sice to funguje,
ale nesmí se tlačit na pilu.“ Lidé v Praze, Brně či Ostravě mají své
známosti, politické či mafiánské kontakty, ale člověku je lépe mezi
těmi, kteří by se v minulém století spolehli na svatého Floriana
a v této době na Vesmír, jenž je, jak se neochotně přiznává, větší
než Evropská unie.

Ráno se probouzím smutně-šťastně jako člověk, který měl dia-
mantový šperk a ztratil jej, anebo si ten klenot šel nějakou svojí fa-
tální cestou (jako šáhův modrý diamant), kdo ví, ale není už nutné
se o něj starat, a navíc byl tak drahocenný, že byl k nepotřebě.
Vsouvám do baťohu tlustou zprávu Ústavu pro bezpečnostní stu-
dia (ISS, Paris) nazvanou „Nová globální hádanka, Evropa v roce
2025“. Když se později v Uničově zeptám, co posluchače zajímá,
hned první dotaz zní, jak bude vypadat Evropa za dvacet let. Člověk
může podceňovat současnou politickou scénu, ale Vesmír a jeho
vědmy nikoli.